

Thema: Verwandeling

In het derde thema van het vierluik over de vier delen van de mensenwijdingsdienst komt in dit Pinksternummer de verwandeling aan de orde. Lidwien van Geffen beschrijft hoe zij in de ontmoeting van mens tot mens verwandeling kan beleven. In de bijdragen van Emil Bock en Michael Debus komt het aan op het begrijpen van wat zich tijdens het verwandingsproces in de dienst voltrekt. Frank Storm belicht het proces van verwandeling zoals dat kan worden beleefd in de Apokalypse van Johannes en Bastiaan Baan beschrijft, uitgaande van een tekst van Paulus, ervaringen in de verwandeling tijdens de mensenwijdingsdienst.

Verwandeling in het dagelijks leven

door Lidwien van Geffen (kunstzinnig therapeute, gemeente Eindhoven)

Laatst hoorde ik iemand zeggen dat hij 'verwandelen' zo'n ouderwets woord vond, zo helemaal niet van deze tijd. Zelf heb ik het altijd een heel mooi woord gevonden. Door deze opmerking ging ik het woord nog weer eens verkennen. Je kunt zo'n woord een beetje proeven, voorzichtig benaderen. Wat is 'verwandelen'? Het etymologisch woordenboek vertelt er niets over. Wel over 'wandelen', wat onder andere ook 'wenden tot' betekent.

Wanneer ik het woord vanuit mijn gevoel benader, gaat het om iets wat in alle rust gebeurt. Het is een onderweg zijn, zonder vooropgestelde eisen of verwachtingen. Het heeft geen vastomlijnd doel, maar toch is het ook geen dolen of dwalen. Verwandelen roept bij mij op, dat er tijdens het gaan iets gebeurt waardoor er een verandering optreedt, zodat het niet meer hetzelfde is als daarvoor. Er wordt iets omgevormd. Maar 'omvormen' roept een veel actievere handeling op. Het verwandelen voltrekt zich in het proces van het gaan, in het 'zich wenden tot'.

Brood en wijn zijn geworden door een natuurlijk en een 'cultureel' proces. Ze zijn tot een voltooiing gekomen. Bij deze aardse processen van natuur en cultuur voegt zich een activiteit vanuit een andere realiteit. Misschien kun je zeggen dat de aardse substanties bezielde, begeesterd worden, ofwel héél of heilig.

Rechttop

Ik werk in een regulier verpleeghuis. Vanuit de ervaringen die ik in mijn werk opdoe, wil ik iets vertellen over verwandeling in het dagelijks leven. Aan het einde van de mensenwijdingsdienst klinken de woorden 'dit was hij'. Dan neem ik de ervaring van de dienst mee in het leven van alledag: in de ontmoetingen met andere mensen, maar ook in het omgaan met de dingen die gedaan moeten worden op aarde. In wezen zijn dat ook ontmoetingen; je kunt een kleur ontmoeten of een klank, een vorm, enz., ook tijdens het koken of de was doen. Ontmoeten is een thema in ieder mensenleven. In de ontmoeting meen ik de vier stappen van de mensenwijdingsdienst te herkennen: een voorbereiding, een offer, een verwandeling en een communie. Steeds weer is het een vreugde om de ontmoeting in dit licht te ervaren.

Ik wil twee ontmoetingen beschrijven, waarin ik verwandeling beleefde. Evenals in de mensenwijdingsdienst vindt de verwandeling plaats zonder dat deze echt aan te wijzen is, zonder deze te kunnen duiden in de ontmoeting. Tussen de woorden, ergens in een ongreepbaar midden is 'verwandeling' te vinden. Verwandeling in de ontmoeting zou je ook kunnen omschrijven met 'waar twee in mijn naam aanwezig zijn, ben ik in hun midden'. Het is Christus zelf door wie de verwandeling

zich voltrekt. Toch kun je nimmer bewijzen 'zie, dit was Hij'; wel kunnen we Hem beleven in een echte ontmoeting. Je zou kunnen zeggen: door de verwandeling krijgt de ontmoeting een ziel en een geest en wordt daardoor tot een echte, ware, zinvolle aangelegenheid. Dagelijks loop ik over een gang, waar ik een uiterst magere en lange man zie zitten. De rolstoel lijkt te klein voor zijn ledematen. Hij zit helemaal gebogen en ziet niet wat er om hem heen gebeurt. Zijn knokige botten zijn zichtbaar door de dikke trui heen. Hij lijkt het koud te hebben. Ik heb zijn ogen nog nooit gezien. Ik weet hoe hij heet en ik weet ook dat hij zich niet zo thuis voelt op de afdeling. Hij zit meestal apart van de anderen aan een tafeltje te eten of alleen in de gang. Ik neem hem op in mijn denken, maar ik heb niet direct de gelegenheid om met hem kennis te maken om te zien of hij een ontmoeting op prijs zou stellen.

Dan komt er na enkele weken een moment dat ik wel tijd heb. Terwijl ik naar hem toe loop, ben ik me bewust van mijn innerlijke houding. Ik wil hem de ruimte geven, ik wil hem liefdevol benaderen, niets hoeft. Als hij in zijn eigen kleine wereld wil blijven, mag dat. Wat heeft hij meegemaakt? Waar lijdt hij onder? Waarom zo eenzaam? Het is een voorbereiding in mijn ziel. Het offer bestaat uit het opzij zetten van de eigen belangen en van kennis en ervaring, hoewel die ook een rol meespelen, maar ieder mens is anders.

Ik maak me klein, zit op m'n hurken vlak bij zijn stoel en spreek zacht zijn naam uit. De man tilt zijn hoofd op en twee donkerblauwe ogen kijken me verdrietig en wat wantrouwend aan. Gesloten en vol afweer zijn de trekken van zijn gelaat. Ik zeg hem wie ik ben en dat ik hem al vaak in de gang zag zitten. Op mijn zachte, kalme praten verandert de uitdruk-

king van zijn ogen. Iets in zijn houding geeft me het gevoel dat ik een rechtstreekse vraag kan stellen. 'Ik vraag me af of ik u blij zou kunnen maken met een mooi verhaal.' Zijn ogen lichten vragend op. Even moet ik denken aan een vrouw met wie ik lang geleden werkte. Ze kon op dezelfde wijze haar ogen laten oplichten. Er komt een zachte rimpel op zijn gezicht. Zijn lichaam beeft een beetje en wil meteen in beweging komen door met de voet te gaan stappen.

Ik vraag hem of ik hem mag helpen bij het rijden en zo komen we in mijn werkkamer. Er is even een kort gesprekje. Ik vraag naar zijn beroep. Hij was instrumentmaker en al vrij snel vertelt hij dat hij uit een katholiek gezin komt, maar nu atheïst is. Ik zeg dat ik het fijn vind dat hij me dat vertelt, omdat ik weet dat ik

'Tobias en de engel'
Andrea del Verrocchio (1470), Londen

dan een verhaal uit de natuur kan voorlezen. Hij knikt me bemoedigend toe. Terwijl ik het boek pak ziet hij een kaartje met een afbeelding van Tobias en de engel. Wijzend op de kaart vraagt hij: 'Is dat uw zoon-tje?' De kamer vult zich met warme belangstelling. Ik pak het kaartje en geef het in zijn hand. Hij kijkt aandachtig en zegt dan: 'Zouden de engelen werkelijk zo mooi zijn?' Er klinkt zoveel verlangen in zijn stem, dat ik ontroerd ben. Tijdens het korte verhaal houdt hij de kaart vast en zijn ogen blijven mij aankijken (ik ken het verhaal voor een groot deel uit mijn hoofd). Ik zie zijn gelaat, de harde afweer is helemaal verdwenen. Hij lacht een stille, blijde lach.

Als ik hem terug breng zijn we allebei blij. Ik zeg hem dat ik graag nog eens terug wil komen en geef hem een hand. Aan het einde van de gang draai ik nog eens om, om te zwaaien. Ik zie dat hij rechtop zit, mij nakijkt en terug zwaait.

Tijd

Een andere ervaring had ik met een jonge man, die lang aan de zelfkant van het leven geleefd had, veel drugs en alcohol had gebruikt. Hij was ongeneeslijk ziek. Operatief kon niets meer voor hem gedaan worden. Hij had veel pijn. In de verwachting dat hij spoedig zou sterven was hij opgenomen in een hospice. Maar hij overleed niet. Omdat de maximale opnameduur in een hospice drie maanden is, werd hij overgeplaatst naar het verpleeghuis.

Ik hoorde over hem in een patiëntenoverleg en besloot om naar hem toe te gaan om te kijken of ik iets voor hem zou kunnen doen. Bij de kennismaking ontmoette ik een vriendelijke man met een zachte uitstraling, maar ook met een grote innerlijke onrust. In zijn grijsblauwe ogen las ik een verborgen vraag. Hij lag op bed maar kwam meteen overeind, waarbij hij mij om hulp vroeg. Zijn stem was omfloerst en nauwelijks hoorbaar, warm en sympathiek.

Alsof hij begreep waarvoor ik kwam, schet-

ste hij in enkele zinnen de gebeurtenissen in zijn leven, zonder oordeel, zonder beschuldigingen, zonder verontschuldiging ook. Hij had het leven aanvaard zoals het was, ook het lijden. Zijn onrust leek voort te komen uit zijn behoefte aan sigaretten. Ik luisterde en vertelde wat over mijn functie en dat ik even na wilde denken over wat ik voor hem zou kunnen doen, maar dat ik het fijn vond om hem te ontmoeten.

Ik ging opnieuw naar hem toe en nam het boek 'Siddhartha' van Hermann Hesse mee, omdat ik bij zijn belevingswereld wilde aansluiten. Opnieuw nam hij het initiatief en zei: 'Ik wil graag weten hoe het is om voorgelezen te worden'. Hij lag in bed en sloot zijn ogen. Na twee zinnen onderbrak hij mij en vroeg: 'Wat is tijd?' En hij vervolgde met een uitleg over de tijd, waar hij niet helemaal uit kwam. Ik vroeg hem of ik een poging mocht wagen om iets over de tijd te vertellen. Het woord overnemend (hij werd moe van het spreken) vertelde ik over de drie vormen van tijd: hora – het uur; chronos – de opeenvolging van de tijd; kairos – de persoonlijke tijd, om iets te begrijpen moet je er ook aan toe zijn, 'wie oren heeft om te horen, die hore'. Hij luisterde met open ogen en ik zag hem rustiger worden. Daarom vroeg ik: 'Is er nog iets in jouw persoonlijke leven waar je nog tijd voor nodig hebt? Heb je van iedereen afscheid genomen? Is er nog iets wat je hier houdt?' Hij dacht na in stilte, ging toen rechtop zitten, waarbij hij mijn hand nodig had om zich op te richten. Hij bleef mijn hand vasthouden en zei: 'Nee, ik ben hier klaar'. Toen zijn we even heel stil geweest. Er voltrok zich iets waar ik geen woorden voor heb, omdat er ogenschijnlijk niets gebeurde. Het was te groot voor woorden.

Later op de dag werd ik door een zuster geroepen, omdat hij naar mij gevraagd had. Hij wilde afscheid nemen, want hij wist dat hij zou gaan sterven. Het was een afscheid zonder woorden, alleen een zacht 'goede reis' en een stille knik. De volgende dag, vroeg in de avond is hij gestorven. Ik heb

met hem in deze drie korte momenten een verwandeling beleefd, die ik nooit meer zal vergeten.

Wat kunnen we doen om de verwandeling in de ontmoeting mogelijk te maken? Ik weet geen methode. Er is een voorbereiding nodig in de vorm van een innerlijke scholing en een offer van de ziel. De voorbereiding

Het verwandingsproces

door Emil Bock

(overgenomen uit C. Rau e.a. 'Vom Kultus-Erleben', vertaling: redactie)

Aan het einde van de Middeleeuwen, toen de mensheid voorgoed vanuit een droomachtig voorvoelend weven van de ziel overging naar het wakkere, scherp omlijnde begrijpen van de zintuigwereld, ging de oude, vrome beeldvoorstelling verloren die men zich tot dan toe had gevormd van het proces van de transsubstantiatie, de verwandeling van brood en wijn in het altaarsacrament. Daarvoor in de plaats kwam een grof-materialistische voorstelling, ten gevolge waarvan men meende dat voor het misoffer een uitgesproken geloof in wonderen nodig was. Zonder dat als een voor het verstand ontoegankelijk mirakel te ervaren, kon men de verwandeling der elementen in het lichaam en bloed van Christus niet meer aanvaarden. Hier scheidden zich de wegen van hen die nog tot een dergelijk robuust wondergeloof waren geneigd en degenen die als dragers van het nieuwe intellectuele rationalisme twijfelden en ontkenden. Voor het voortschrijdende deel van de christenheid vervluchtigde het sacrament in louter symbolisme. Aan het mysterie van de verwandeling brak de eenheid van de kerk, eerst door de afsplitsing van het protestantisme, later ook in zichzelf.

Vanaf hetzelfde punt waar destijds de eerste barsten ontstonden, moet nu de tot heling leidende stap worden gevonden. Een nieuwe beschouwingswijze, die helder in het denken

bestaat misschien ook uit een verlangen naar het leren kennen van het wonder van de andere mens, zoals je ook kunt verlangen naar het leren kennen van het wonder van een kleur, een klank, een vorm. Het offer is de bereidheid om je wil van je eigenbelang te zuiveren. Dan ontstaat er een ziele-geestruimte waarin Christus kan binnenkomen.

en voelen ontkiemt, kan worden gevonden wanneer daarbinnen het begrip van een bovenzintuiglijk proces verbonden wordt met een organische, natuurlijk te voltrekken voorstelling. De transsubstantiatie is zo te zeggen het oerfenomeen van een bovenzinnelijk proces. Brood en wijn blijven met betrekking tot hun fysisch-chemische samenstelling onveranderd. Maar in het doormaken van het wijdingsproces verbindt zich daarmee een spirituele werkelijkheid, die er daarvoor niet mee verbonden was. Bovenzintuiglijk doet zich er een lichtglans in voor. Brood en wijn worden inderdaad lichaam en bloed, dat wil zeggen: drager van een goddelijke werkelijkheid.

In de toekomst zal men, wat bovenzinnelijk aan het altaar gebeurt, meer gaan verbinden met de ervaringen van de leerlingen in de veertig dagen van hun omgang met de Herreze, dan met het avondmaal op Witte Donderdag. Deze gebeurtenis aan de vooravond van Goede Vrijdag gaat van de menselijke Jezusgestalte uit. De transsubstantiatie kan echter alleen vanuit het goddelijke Christuswezen worden begrepen. Hoe onbegrepen de huidige opvattingen over het in het evangelie vermelde 'eten door de Herreze' ook mogen zijn: als eenmaal het inzicht in een bovenzinnelijk proces als grondelement van een spirituele wereldbeschouwing is gevonden, dan is de reële geestelijke te-

genwoordigheid in de vandaag de dag voltrokken altaarhandeling vanuit de verschijningen na Pasen rechtstreeks te begrijpen. In het altaarsacrament zet zich, wanneer de voorwaarden daartoe zijn vervuld, in onze tijd voort, wat in de veertig dagen na Pasen is begonnen. In de transsubstantiatie 'eet en drinkt' de Herrezeze temidden van ons, wanneer Hij de aardse elementen van brood en wijn in zijn lichtwezen opneemt. Heeft men zo de transsubstantiatie als Paasmysterie begrepen, dan kan men van daar uit een duidelijker toegang tot de eigenlijk veel moeilijker te begrijpen gebeurtenis op Witte Donderdag vinden: men doorziet dat destijds de Christusziel, hoewel deze nog gebonden was aan de Jezusgestalte, zich reeds in een stromende zelfovergave heeft kunnen verenigen met brood en wijn.

'Emmaüs', Rembrandt van Rijn (1645), Londen

Het wezen van de verwandeling

door Michael Debus (seminarieleider priesteropleiding Stuttgart)

In het nieuwste boek van Michael Debus (2006) 'Auferstehungskräfte im Schicksal' wordt een theologische onderbouwing gegeven van de sacramenten in de Christengemeenschap. Hieronder volgt een gedeelte uit het hoofdstuk over de mensenwijdingsdienst (vertaling: redactie).

Het woord dat voor 'verwandeling' altijd weer – ook door Rudolf Steiner – wordt gebruikt is transsubstantiatie. (-). De uitgangsvraag voor de transsubstantiatie is voor Rudolf Steiner een zeer fundamentele, die hij reeds vele jaren voor de stichting van de Christengemeenschap steeds weer behandelt en uiteindelijk 'de kardinale vraag' heeft genoemd. Wanneer de wetenschap er van uitgaat dat alle processen volgens strenge causale wetmatigheden (de wetten van oorzaak en gevolg) verlopen, waar is dan nog ruimte voor moraliteit? 'Hoe kan men dan in een wereld, die aan het soort wetten voldoet die de natuurwetenschapper vandaag de dag moet

aannemen, hoe kan men dan in zo'n wereld zeggen dat zich ergens ethische impulsen realiseren? Wanneer wij een universele natuurcausaliteit hebben, waar zouden dergelijke impulsen dan kunnen aangrijpen?' (Rudolf Steiner, GA 342). Het antwoord kan dan slechts zijn: verantwoordelijkheid, vrijheid en moraliteit zijn illusies. Deze conclusie werd binnen de wetenschap al lang geleden getrokken. Daarmee kan een mens die zijn geestelijke dimensie niet is vergeten zich echter niet tevreden stellen. Het zal duidelijk zijn: wanneer je de consequente geldigheid van de natuurwetten ter discussie wilt stellen, dan zul je aan wonderen moeten geloven.

Als de aarde eenmaal zal sterven

Er is echter nog een andere weg om de macht van de natuurwetten te doorbreken. 'Wie oprecht aan de natuurcausaliteit denkt, die vindt binnen haar eigen bereik geen situatie in de wereld waar zij niet geldt. Terwijl zij geldt, moet er een macht zijn die haar geldigheid nietig verklaart: dat is de macht van de morele wereld. De morele wereld, die erkend wordt vanuit de gemeenschappelijke natuur van de mens, heeft de kracht in zich om de natuurcausaliteit te doorbreken, overigens niet door wonderen, maar door een ontwikkelingsprincipe' (R. Steiner, GA 78). Deze ontwikkeling ziet Steiner in het aan zijn einde komen van de uiterlijke zintuigwereld, die in de consequente toepassing van het zogenaamde entropiemodel bestaat uit een 'warmtedood': alle energie zal zich ooit onomkeerbaar omgezet hebben in warmte, wat tegelijk het einde van alle uiterlijke processen zal zijn. Tegenover deze volgens de natuurlijke orde verlopende ondergang van de uiterlijke wereld, staat echter een opgaande innerlijke wereld, de wereld van de morele orde. Ook wanneer de morele impulsen de natuurwetten niet uiterlijk doorbreken, ontwikkelt zich binnen die uiterlijke natuur in zekere zin embryonaal de morele wereld. Die zal volledig in verschijning treden wanneer de uiterlijke wereld aan zijn einde is gekomen. Zo wordt de natuurcausaliteit doorbroken door een ontwikkelingsprincipe.

Deze grote kosmische toekomst, als de aarde eenmaal zal sterven, vindt reeds in het klein plaats wanneer de mens sterft. Tussen dood en nieuwe geboorte leeft hij in een wereld waar geen natuurcausaliteit geldt. Hij leeft in een zuiver morele wereld, waarin de gevolgen van zijn ethische impulsen – die hij binnen de natuurcausaliteit heeft geleefd – volledig in verschijning treden. Die zijn nu een volledige werkelijkheid, waaruit hij zich impulsen vormt voor een volgend aardeleven. Zij vormen zijn karma, waarmee hij opnieuw in de wereld van de natuurwetten binnengaat. Morele impulsen die binnen de natuurcausale wereld ontstonden zouden werkelijk een illusie zijn, ware het niet

dat zij hun oorsprong buiten de zintuigwereld hebben. Het meegebrachte karma is morele substantie en werkt in de zintuigwereld (zodat op het karmisch juiste ogenblik de dakpan daadwerkelijk loskomt en mij raakt!), echter zonder de natuurwetten te doorbreken, het is er als het ware in gewikkeld, geïnvolueerd. In het leven tussen dood en nieuwe geboorte evolueert de moraliteit dan tot haar eigen realiteit. Zo leeft de mens ritmisch tussen natuurordening en morele ordening. Wanneer hij incarneert draagt hij door zijn karma en zijn eigen ethische impulsen de morele ordening binnen in de natuurordening. Zij werken binnen de natuurwetten, maar zijn niet uit de natuur af te leiden. Men moet de paradox formuleren: karma en ethische impulsen doorbreken de natuurcausaliteit – zonder haar te doorbreken. Dan maakt de mens zich weer los en verwerkt in een zuiver morele wereld de resultaten van zijn leven op aarde. Op deze morele ordening wijzen de Christuswoorden: 'Mijn rijk is niet van deze wereld' (Joh. 18, 36). We moeten dan vervolgen: maar het werkt wel in deze wereld. Of, in de woorden van Rudolf Steiner: 'Daardoor is het rijk van Christus namelijk juist werkelijk van deze wereld! Want de mens is daar omdat hij de geest, die niet zonder hem in de wereld is, tot inhoud van deze wereld maakt' (GA 217). In het ritmische heen en weer gaan van de mens tussen de bovenzinnelijk-morele wereld en de zintuigwereld ontwikkelt zich binnen de natuurlijke ordening een nieuwe morele ordening. Zij zal eens in haar volle werkelijkheid verschijnen wanneer de uiterlijke natuur aan haar einde is gekomen, volgens het Christuswoord 'Hemel en aarde zullen vergaan, maar mijn woorden zullen niet vergaan' (Mat. 24, 35).

De vraag hoe de morele ordening werkt in de natuurlijke ordening vindt ook nog een geheel vanzelfsprekend antwoord in de mens zelf. De handelingen van de mens zijn, voor zover hij niet als natuurwezen maar als een zichzelf bepalend wezen leeft, niet aan de natuurcausaliteit onderworpen. In het menselijke organisme worden natuurwetten weliswaar niet

doorbroken, maar de mens handelt vanuit een hogere ordening, de morele. Alleen daardoor is hij ook verantwoordelijk voor dat wat hij doet. Goethe drukt dat treffend uit: 'Het dier wordt onderwezen door zijn organen, de mens onderwijst de zijne en heerst erover'. Het dier is puur natuurwezen en wordt door de natuur bepaald, door zijn organen onderwezen. Menselijk handelen zou niet door de organen bepaald moeten worden, maar de mens moet zelf zijn natuur bepalen. Zo is het menselijk lichaam een plaats waar de natuurlijke en de morele ordening op zo'n manier op elkaar inwerken, dat de morele ordening (idealiter) over de natuurlijke ordening heerst, zonder de natuurlijke ordening – de natuurwetten – te doorbreken. In het menselijke handelen gaat deze ordening over op de wereld. Alle schepingen in de wereld die van mensen uitgaan zijn meer dan slechts natuur. Ze zijn waar of onwaar, mooi of lelijk, goed of slecht. Zij komen voort uit een rijk dat 'niet van deze wereld' is, hoewel het – verwandelend – wel in deze wereld werkzaam is.

Lotsvormende krachten

Hier komt de vraag naar de verwandeling van brood en wijn aan de orde, want ook in het verwandingsproces aan het altaar is de cardinale vraag: hoe werken deze beide ordeningen op elkaar in? We hebben gezien hoe in dit op elkaar inwerken een ritmisch proces besloten ligt. Het leven in de aardse incarnatie, het leven tussen dood en nieuwe geboorte en het daarmee verbonden proces van de karmavorming stemt hiermee overeen. Wanneer men de transsubstantiatie op zichzelf beschouwt, dan wordt uiteindelijk de verwandelde hostie bepaald, die dan in een monstrans gezien en vereerd kan worden. Het procesmatige is dan verloren gegaan. Pas in de karmaleer is de eigenlijke sleutel te vinden tot het verstaan van de verwandeling. Omdat in de geschiedenis van het christendom tot op heden deze gedachte buiten beschouwing bleef, kon het verwandingsgebeuren slechts in de statische vorm van de transsubstantiatie worden voor-

'Johannes met de kelk', Quinten Matsys (1520), Keulen. Op de kelk de wegkruipende draak als beeld voor verwandeling

gesteld. Rudolf Steiner (GA 346) karakteriseert dat zo: 'Zo werd de mensheid de karmaleer ontnomen en kwam de transsubstantiatie daarvoor in de plaats, maar zo dat zij niets analogoos had in het uiterlijke wereldbeeld, want de analogie om tot begrip te komen van de transsubstantiatie is het begrijpen van de karmaleer. De kracht waardoor het lot van een mens in opeenvolgende aardelevens wordt 'gemaakt' is geen natuurkracht, geen Vaderkracht. Het

is de kracht van de Geest door de bemiddeling van de Zoon. En de kracht, die aan het altaar werkt bij de verwandeling van het sanctissimum, is dezelfde.'

Wij staan nu aan een geheel nieuw begin in het begrijpen van de verwandeling. (-) Wat ons nu verder kan helpen is de idee van wederbelichaming en karma. In de verwandelde substanties van brood en wijn gaan de morele en de natuurlijke ordening ritmisch over in elkaar, op dezelfde wijze als een mens tussen zijn aardse belichaming en het leven in de geestelijke wereld. Zij zijn een zichtbaar geworden proces, dat slechts binnen de handeling zijn volle realiteit heeft. Daarom komt een aanschouwen van de hostie in een monstrans buiten de mensenwijdingsdienst niet in aanmerking voor de Christengemeenschap. Zo komt het inzicht in verwandeling en communie naderbij: in deze verwandelde substanties, die lichaam en bloed van Christus zijn, wordt ook een genade overgebracht die een karmavormende kracht is als 'kracht van de Geest door de bemiddeling van de Zoon'. De kracht van de Heilige Geest leidt van de ene naar de andere incarnatie, zij werkt ook bij de verwandeling door de Epiklese (het aanroepen van de Geest over brood en wijn). En de kracht van de Zoon helpt ons ons lot te dragen en te ordenen.

Door de verwandeling (en de communie) worden de lotsvormende krachten van de morele ordening in de mens, maar ook in de uiterlijke wereld, ingeweven als de eigenlijke toekomstkrachten. Zij zullen uit de ondergaande wereld eenmaal 'een nieuwe hemel en een nieuwe aarde' (Openbaring 21, 1) doen opstaan. Daaraan draagt de cultus met zijn verwandingsgebeuren wezenlijk bij. De wereld zal eenmaal ten onder gaan, maar (R. Steiner GA 344) 'wanneer men dan terug zou kijken op de gebeurtenissen die zich op aarde als misoffer hebben voorgedaan, dan zou de uitwerking daarvan voor altijd voorhanden zijn. De cultus is, wanneer deze op de juiste wijze wordt uitgeoefend, nog werkelijker dan de natuur.' Tot slot kan nog worden aangeknoopt bij de evolutie in de levensloop, die samengaat met

het involutieproces van het avondmaal. Vanaf het veertiende jaar begint de mens de verantwoordelijkheid voor zijn eigen leven op zich te nemen, de natuurordering van zijn leven te doordringen met morele ordening. We hebben gezien dat dit een ritmisch proces is. Wat zich in het groot ritmisch tussen opeenvolgende incarnaties voltrekt, gebeurt in het klein elke nacht. De verantwoordelijkheid heeft zich geëvolueerd, wordt uiterlijk zichtbaar; de moraliteit echter – ook dat hebben we ons bewust gemaakt – is in de uiterlijke levensloop geëvolueerd, verinnerlijkt. Zo laat Rudolf Steiner (GA 343) met betrekking tot het involutieproces zien 'dat de mens, wanneer hij dit onderduiken van zijn zielegeest in het fysiek lichamelijke als een bijzondere kracht van zijn wezen heeft geëvolueerd, voortdurend in een soort schommeltoestand verkeert in het teruggaan naar het geestelijke en het weer onderduiken in het fysiek lichamelijke, zodat hij daarin in een ritme is. De mens heeft iets nodig wat als een involutie tegenover dit evolutieproces staat en dat is het ontvangen van het heilig avondmaal.'

Verwandeling en Apokalypse

door Frank Storm
(geestelijke, gemeente Groningen/Meppel)

In het artikel over het offer in het Paasnummer van *In beweging* beschrijft Bastiaan Baan een begrip uit de joodse mystiek, *tzimtzum* genaamd. Dit begrip wil zeggen een zich terugtrekken om ruimte te geven aan een ander. Op deze wijze brengt God een zelfstandig wordende schepping tot stand. Hij treedt terug uit zijn schepping, die een zelfstandig leven kan gaan leiden. Als de Almachtige totaal aanwezig zou zijn in zijn schepselen zou geen sterfeling ooit vrij kunnen worden. Door deze terugtrekkende beweging, door dit offer van God ontstaat er vrije speelruimte voor de mens. Mijns inziens zou zelfs een atheïst waardering voor deze gedachte kunnen opbrengen.

Johannes op Patmos

In de Apokalypse van Johannes wordt beschreven hoe een sterveling, de door Christus zelf ingewijde Lazarus-Johannes, zijn speelruimte gebruikt om de langzaam weer sterker wordende aanwezigheid van de goddelijke wereld na het mysterie van Golgotha in de voortgaande schepping en de geschiedenis van mens en aarde te vertolken. Eens zal Christus zich immers verenigen met hen die hij door hun gedraging aan de dood der materie kan ontrukken (credo). Tot voortgang van de wereld zal de hemel zich dan weer met de aarde verenigen, zal het heilige en nieuwe Jeruzalem neerdalen. Dan wordt de bruiloft, de vereniging met het lam gevierd, een feest van uiteindelijk bereikte harmonie, van schoonheid en flonkerend edelgesteente, met levensbomen die iedere maand hun vrucht voortbrengen, een stad waarin iedere vloek zijn kracht verliest (Apok. 21 en 22).

Tussen de grote en kleine offers en de uiteindelijke vereniging ligt een overgang, een transformatie. De Apokalypse vertelt over deze verwandeling, hoe de mensheid en de aarde worden omgevormd en het boze overwonnen wordt. Aan het begin introduceert Johannes zich als onze broeder (Apok. 1: 9,10): 'Ik Johannes, uw broeder en deelgenoot in de beproeving en in het koningschap en in de volharding die wij in Jezus vinden, was op het eiland genaamd Patmos'. Hij beschrijft dan zijn overweldigende geestelijke ervaring van de Mensenzoon, van de mensgeworden Christus. En als Johannes dan als dood voor zijn voeten valt, klinkt hetzelfde woord als van de engel bij de verkondiging aan Maria: 'Vrees niet!' Bij Maria is er ruimte om het goddelijke kind geboren te laten worden, bij Johannes ruimte om de Christusgestalte in zijn bewustzijn te laten opbloeien en alle tijd en aandacht te geven die deze 'openbaring' vraagt.

In de mensenwijdingsdienst klinkt zeven keer het 'Christus in u'. Johannes had zijn apocalyptische Christuservaring op het eiland Pat-

mos op hoge leeftijd, na een dramatisch lang leven vol inspirerende herinneringen aan de ontmoeting met Jezus Christus, terwijl hij jarenlang in de nabijheid van Maria ('Zie uw moeder, zie uw zoon', Joh. 19: 25-27) woonde in Efeze. Bij ieder 'Christus in u' klinkt iets van deze ervaring van Johannes mee, we scheppen iedere keer ruimte voor de aanwezigheid van Christus.

De grote en de kleine offers werden gebracht, hoe nu verder? De offers van God, van Christus en de mensengemeenschap hebben de potentie om de wereld in beweging te brengen. Vooral nog lijkt de verwandeling in de wereld niet te lukken. Heel veel blijft nog bij het oude.

In het vijfde hoofdstuk van de Apokalypse klinkt de resignatie in de woorden: 'Niemand in de hemel noch op de aarde noch onder de aarde bleek waardig te zijn het boek met de zeven zegels te openen. Ik weende zeer...'

Het lam Gods

Dan komt het Lam, de geofferde, die met zijn bloed uit alle stammen, volken, rassen en talen mensen verworven heeft. De kracht die met het mysterie van Golgotha in de aarde binnenstroomde kan het boek ontsluiten en ontzegelen. Een onzelfzuchtig dier mag hier beeld voor staan. Het symboliseert ook het onzelfzuchtig geworden menselijke Ik dat een kuise verhouding met de zintuigen aangaat en de aarde liefheeft. Het Lam Gods.

Het tegenbeeld van offerkracht wordt in de Apokalypse breed uitgemeten, de tegenmachten worden in dit christelijke inwijdingsboek in het volle licht zichtbaar gemaakt. Wie Christus ziet, moet ook de tegenmachten leren kennen. Tegenmachten zijn in de mens en in de wereld werkzaam, ze dagen het beste in de mens uit. Ze hebben de verschrikkelijke taak, op de meest geslepen wijze en overal tegen te werken en zullen waar het maar even kan de macht grijpen.

'En het maakte dat allen, de kleinen en de groten, de rijken en de armen, de vrijen en de knechten, een merkteken ontvangen op

hun rechterhand of op hun voorhoofd en dat niemand kan kopen of verkopen dan wie het merkteken draagt, de naam van het Beest of het getal van zijn naam' (Apok. 12:16).

Het beest in de mens kan getemd te worden, kan onder de heerschappij van het ware Ik gebracht worden. Dat kan bijvoorbeeld begeerte in wijsbegeerte omvormen en onrust in gerichte belangstelling. En gierigheid in nieuwsgierigheid. En verstand en beter weten in echt contact. En aanvaarding van het lot als het ongeluk je treft. Ieder individu kan dat en meer nog op creatieve wijze.

In de verwandelde substanties van brood en wijn wordt voedsel gevonden voor dit ware Ik. Brood en wijn worden door de transsubstantiatie hemelkrachten op aarde, die de strevende mens kunnen voeden, steunen en bemoedigen. Lichaam en bloed van Christus overwinnen uiteindelijk de heerschappij van het Beest in de wereld, die samen met de hoer van Babylon zelfs het spirituele wil misbruiken voor het heftigste egoïsme.

De draken uit het verleden en de slang van het oerbegin. (Apok. 12, 13) willen verhinderen dat het geestelijke Ik wedergeboren wordt. Met zeven muilen wil de draak dat pure menselijke beginsel verslinden. En we zijn gewaarschuwd. Vier paarden met hun apocalyptische ruiters kwamen los bij het ontzegelen van het boek. De eerste is nog wit, dan een rode met strijd en oorlog, dan de berekenende zwarte en dan de totaal verziende met de dood en de onderwereld. Het is een in beelden gebrachte wetmatigheid van het leven en de geschiedenis, een wijze les die ons hier voor ogen staat. Beginnen met grote idealen, dan toch weer strijd met als noodlotig gevolg de oorlog als de ideeën ophouden, dan de kille berekening na de ontgoocheling en ten vierde de chaos, de dood en de onderwereld op de hie-

Het nieuwe Jeruzalem

Maar in het vijfde zegel komt de verwandelende inslag. Als je alles geduldig uithoudt, ontstaat de vrucht van het lijden. Onder het altaar zijn de zielen te vinden van hen die zich niet meer lieten meeslepen door de vier paardenkrachten, maar tot bezinning kwamen. 'En ieder van hen werd een wit gewaad gegeven'. De Tronende zegt aan het einde van de Apokalypse (21:5) als de oude wereld is vergaan: 'Zie ik hernieuw scheppend het al'. 'En Hij zal wegwissen alle tranen'. Het niet-verwandelde verleden mag de toekomst niet beheersen. Niet door overmatige en eenzijdige spiritualiteit uit oeroude tijden, niet door het gedachteloos aangaan van allesverwoestende oorlogen, niet door een farao-achtige die heerst met absoluut goede bedoelingen

'De vier apocalyptische ruiters',
Albrecht Dürer (1498)

maar iedereen onderwerpt, niet door de wetten van wraak en vergelding, niet door het materialisme dat zijn missie al lang voltooid heeft en zich in zijn tegendeel keert. Voor de toekomst is de ontwikkeling van de liefde weggelegd als de substantie die alles bezielt en vergeestelijkt en die de grondslag vormt van de nieuwe wereld. Een liefde die in de Apokalypse wordt uitgedrukt in de uiteindelijke vereniging, de bruiloft van het Lam. Ieder greintje liefde, ieder stukje ware interesse, iedere onzelfzuchtige daad is een bouwsteen voor het nieuwe Jeruzalem.

De Apokalypse gaat er over hoe we getekend zijn door de tegenmachten tot in ons wereldbeeld en lijden aan onze materialistische gedragingen en neigingen. Hoe we ons daaraan kunnen ontworstelen, het oude kunnen overwinnen, voor het te laat is. Zij we niet in iedere mensenwijdingsdienst even op bezoek in het Nieuwe Jeruzalem om te eten van de boom des levens? Het goddelijke is door de inzet van het avondmaal weer aan de mensen gegeven. Langzaam, in vele levens, na vele transformaties, groeit het Nieuwe Jeruzalem uit tot ons ware verblijf.

‘Wij zullen allen verwandeld worden’

door Bastiaan Baan

Wat in het altaarsacrament zichtbaar/onzichtbaar, hoorbaar/onhoorbaar, tastbaar/ontastbaar gebeurt, het mysterie van de transsubstantiatie, is in de toekomst ook voor ons mensen weggelegd. Daarvan spreekt de apostel Paulus in gevleugelde, profetische woorden. Wellicht heeft niemand het mysterie karakter van deze woorden zo goed verstaan en vertolkt als de componist Johannes Brahms, die in zijn ‘Deutsches Requiem’ deze tekst van Paulus op toon heeft gezet. De compositie gaat door alle diepten en toonmodulaties van de toonwereld heen om ons deelgenoot te maken van het mysterie van de verwandeling. In de Nederlandse ver-

taling van 1 Korinthiërs 15: 51-53 luidt de tekst:

‘Zie, ik spreek een mysterie uit:
Wij zullen niet allen ontslapen,
Wij zullen allen verwandeld worden
in een ondeelbaar ogenblik
bij de laatste bazuin.
Want de bazuin zal klinken
en de doden zullen onvergankelijk opgewekt worden
en wij zullen verwandeld worden.’

Paulus gebruikt een radicale uitdrukking voor verandering: het woord *allasein* drukt uit, dat iets of iemand totaal wordt omgevormd, tot in de diepten van de stoffelijkheid. Terecht kun je hier over de alchemie van de transsubstantiatie spreken. Rudolf Frieling heeft in zijn vertaling van deze passage dit radicaal andere als volgt verwoord: ‘Wir werden alle in das ganz Andere verwandelt werden’. Hoewel deze ervaring toekomstmuziek is (‘bij de laatste bazuin’), is hij tegelijkertijd herkenbaar in het leven – liever gezegd: in het leven dat in de nabijheid van de geestelijke werkelijkheid komt. Zo vertelde een stervende op mijn vraag hoe het met hem gesteld was: ‘Alles wordt heel anders’.

In de transsubstantiatie aan het altaar is iets van deze toekomstige werkelijkheid in het hier en nu aanwezig. Onbewust of bovenbewust nemen we er aan deel – en herkennen er iets van. Het zichtbare deel is slechts een fractie van de gehele werkelijkheid die zich aan het altaar afspeelt. Vergelijkenderwijs gesproken: een ijsberg die in zee drijft toont een klein

‘Hoe hoger ontwikkeld de kennis is, des te eerbiediger is zij; want aanbidding is de enig mogelijke manier van omgaan met de goddelijke werkelijkheid.’

Rudolf Frieling

stukje van zijn massa boven water; het grootste deel bevindt zich onder het wateroppervlak. Zo is de werkelijkheid aan het altaar oneindig veel groter dan het zichtbare deel. Weliswaar is het ervaren van deze volledige werkelijkheid voor ieder mens in de toekomst weggelegd – maar we kunnen proefondervindelijk al pogingen doen om daarvan iets te ervaren. Brood en wijn aan het altaar worden opgeheven bij twee ‘hoogtepunten’ in de verwandeling: de eerste keer bij de inzettingswoorden die het Laatste Avondmaal memoreren. Daarna worden ze bij de zogenaamde epiklese opgeheven, waarbij de genadekracht van de Geest wordt aangeroepen.

Het brood wordt op deze momenten in zekere zin ‘toon-brood’ (Schaubrot zegt de Duitse taal); evenzo de kelk. In het aanschouwen van de substanties – in het bijzonder wanneer dit met eerbied gebeurt – kan iets van het wezenlijke ervaren worden. Het geestelijke werkt in de cultus immers niet naast de fysieke werkelijkheid, maar het doordringt de zichtbare wereld. Rudolf Steiner formuleert in de cursus voor artsen en priesters: ‘Het geestelijk wezenlijke gebeurt in de cultus op zintuiglijke wijze’.

In uitzonderlijke situaties is deze doordringing zelfs zichtbaar. Zo beschrijft Rudolf Meyer (die tot de kring van stichters van de Christengemeenschap behoorde), dat hij tijdens de inzettingswoorden de geestelijke en fysieke realiteit tegelijkertijd waarneemt: ‘Ik zag, terwijl ik de hostie ophief, hoe boven mijn handen, ze begeleidend, ze doordringend, zich andere handen van licht bewogen. Hetzelfde gebeurde toen ik de kelk ophief. Eerst probeerde ik het als optisch bedrog te verklaren, maar het herhaalde zich op bepaalde plaatsen in de dienst en het was niet weg te wissen uit de handeling. Een sterke ontroering doordrong mij (...) Toen ik aan gravin Keyserlingk meedeelde wat ik had waargenomen, zei ze onmiddellijk: "Dat was de Christus. Hij wilde zeggen: Mijn handen zijn niet jouw handen." Zulke ervaringen, wanneer ze echt zijn, hebben de wetmatigheid in zich dat ze niet ver-

bleken, maar groeien. Drieëndertig jaar later had deze sacrale belevenis zich uitgebreid tot een ervaring van de alomtegenwoordigheid van Degene, die in de verwandeling aanwezig is.’

Voor een andere priester kleepte deze ervaring van alomtegenwoordigheid in de volgende woorden, die haar toegesproken werden bij het opheffen van brood en wijn: ‘Weet je wel dat je het kostbaarste in handen hebt wat er op deze aarde bestaat?’ Alleen al het besef, dat de geconsacreerde substanties van brood en wijn het kostbaarste zijn wat er op aarde bestaat, maakt dat je anders gaat kijken naar wat zich zichtbaar/onzichtbaar, hoorbaar/onhoorbaar, tastbaar/ontastbaar aan het altaar voltrekt. Want met de eerbiedskrachten waarmee we de zintuiglijke wereld doordringen, leren we vroeg of laat ‘helder’ zien.

Transformatie

Glashelder stond mij de idee voor ogen
Bij het betasten van de ruwe steen
Ik zocht mijn beeldhouwersgerei bijeen
En zingend ben ik aan het werk getogen.

Een uur of wat hield mij de geest bevlagen,
Maar toen het er op aan kwam ging hij heen.
Het beeld dat mij voor ogen stond verdween
En liet mij een gevoel van onvermogen.

Ik veeg het steenstof van de leren schort
Waar ik mijn lendenen mee heb omgord
En onderdruk een machteloze woede.

Dan komt er over mij een onvermoede
serene rust. En plotseling zie ik hoe de
idee reeds in de vormen zichtbaar wordt.

Robert de Haan